

УДК 339.13

О.Г. Волошук, здоб.

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ: СУТНІСТЬ, ВИДИ, РЕСУРСИ, РЕЗУЛЬТАТ

В статті проаналізовано визначення основних економічних категорій, зокрема, “економічність”, “ефект”, “результативність”, “ефективність”, які наводяться в економічній літературі, та зроблено спробу дати авторське визначення “ефективності”. Проаналізована залежність ефективності від витрат і встановлено її види: економічна, соціальна, екологічна, тощо.

Ключові слова: ефективність, результативність, витрати, ресурси, натуральні і вартісні показники, виробництво, продукція.

The article was analysed and has determined the main economic categories, such as “economy”, “effect”, “resultity”, “efficiency”; besides, the author was tried to give his own determination of “efficiency”. It was been analyzing how the efficiency depends on expenses and has been establishing the kinds of it: economical, social, ecological etc.

Key words: efficiency, resultity, expenses, resources, natural and value indexes, production, output.

Дослідження теоретичних засад формування та оцінки економічної ефективності виробництва продукції підприємств олійно-жирової промисловості потребує розгляду багатьох питань, серед яких одним з основних є визначення сутності поняття “економічна ефективність виробництва продукції”. За своєю етимологією це поняття є досить складним, бо інтегрує в собі такі складові його елементи, як категорія “ефективність”, поняття “економічна ефективність” та “виробництво продукції”. Тільки за попереднім

розглядом цих складових елементів можна дати всебічне визначення загального досліджуваного поняття. Серед цих елементів базовим, найбільш узагальнюючим є категорія “ефективність”.

“Ефективність” — одна із найбільших широко застосовуваних в сучасній науці і практиці економічних категорій, досліджується протягом тривалого часу. В системі основних наукових теорій, що пов’язані із визначенням сутності цієї категорії, можна визначити теорію прибутку, яка розглядалася представниками практично всіх наукових шкіл; теорією виробничих функцій, основу якої становить виробнича функція Кобба-Дугласа, що сформульована представниками неокласичного напрямку економіки; теорією корисності, на базі якої представниками неокласицизму були визначені принцип раціональності та концепція економічної поведінки людини та деякі інші.

Особливим здобутком наукової думки щодо визначення сутності економічної категорії “ефективність”, було формулювання наприкінці XIX століття “принципу ефективності”, який інтегрував в собі положення принципу раціональності та концепції економічної поведінки людини. В сучасній редакції зміст цього принципу фор-

мулюється наступним чином: “Дій завжди з розрахунком на те, щоб за допомогою обмежених коштів (ресурсів) забезпечити оптимальний результат при досягненні поставлених цілей” [1, с. 30].

Саме “принцип ефективності” був закладений у виділення у 1898 році в самостійний напрям наукової дисципліни “економіка підприємства”, засновником якої вважається німецький економіст Євгеній Шмаленбах. Як свідчать сучасні науковці, “застосування принципу ефективності як принципу ідентифікації науки економіки підприємства обумовлює те, що ця наука займається питаннями ефективності функціонування підприємства” [1, с. 32].

Сучасна парадигма категорії “ефективність” на рівні підприємства розглядається в роботах багатьох науковців, зокрема, Абрютінової М.С. [2], Армстронга М. та Берона А. [3], Бухалкова М.І. [4], Виварця О.Д. [5], Герасимчука В.Г. [6], Горфінкеля В.Я. [7], Грузинова В.П. [8], Кулішова В.В. [9], Мазура І.І., Шапіро В.Д. і Ольдерогге Н.Г. [10], Черевка Г.В. [11], та інших.

Огляд наукових праць показує, що серед сучасних дослідників немає одностайної думки щодо сутності категорії “ефективність”. Більш того, підходи окремих науковців до визначення цієї сутності значно розрізняються між собою за основними характеристиками. Досвід переконливо довів, що оцінка будь-якої діяльності лише за показниками досягнених її результатів (співставлених із нормативними, плановими або цільовими їх показниками) характеризує “результативність” цієї діяльності, а не її “ефективність”.

Переважає кількість сучасних науковців розглядаючи категорію “ефективність” визначає її за двома основними елементами — результатами та витратами (ресурсами), співставленими між собою. Найбільш

поширеним в сучасній науковій літературі є наступне визначення її сутності: “Ефективність — це співвідношення ефекту (результату) і витрат (ресурсів), що зумовили цей ефект” [4, с. 341; 6, с. 290; 7, с. 599; 12, с. 516; 13, с. 249 та ін.]. З методологічних позицій цей підхід до визначення сутності категорії ефективності є вірним, але повною мірою воно цю категорію не характеризує.

У зв’язку з цим у дослідженні вирішуються наступні завдання:

глибоко проаналізувати сутність економічних категорій “результативність”, “ефективність” та ін.;

розкрити зв’язок між ефективністю і витратами (ресурсами) та уточнити їх структуру з позиції розрахунку економічного ефекту;

уточнити різні види ефективності та провести розмежування між ними;

проаналізувати сутність термінів “продукція” і “виробництво” та сформулювати їх інтегроване поняття;

провести класифікацію основних видів економічної ефективності виробництва продукції.

Визначення категорії “ефективність” за двома основними елементами — результатами та витратами (ресурсами), співставленими між собою, дуже часто підміняється в сучасній літературі критерієм цієї ефективності. Такий підхід можна знайти в роботі львівських науковців, які зазначають: “Ефективність — це досягнення найбільших результатів за найменших затрат живої та уречевленої праці” [11, с. 277]. Критеріальний підхід до визначення цієї категорії можна знайти в роботах і інших науковців [4, с. 341; 5, с. 185]. Цей підхід практично дублює визначений в теорії “принцип ефективності”, що був розглянутий раніше, але зміст категорії “ефективність” значно ширший, ніж зміст цього критеріального принципу.

Поняття “результат” і “ефект” багато економістів трактують як нерівнозначні. Так, Виварець А.Д. визначає: “Результат” в загальному розумінні означає підсумок або наслідок будь-якого процесу або дії. Під “ефектом” завжди розуміють тільки кінцевий та корисний результат, що отримано внаслідок реалізації поставленої мети або іншого процесу або дії” [5, с. 154]. З таким висновком погодитись не можна, бо об’єктом визначення ефективності може бути не тільки кінцевий результат процесу, а й окрема його операція (що потребує розгляду поопераційного ефекту); крім того, ефект не завжди характеризує тільки корисний результат — в окремих випадках він може характеризуватись від’ємним значенням (“негативний ефект”).

Інша група науковців розмежовуючи ці поняття визначають ефект лише як одну із форм результату, а саме — фінансового результату діяльності суб’єкта господарювання. Так, в роботі Бухалкова М.І. цей висновок формулюється наступним чином: “Ефект в загальному вигляді являє собою різницю між результатами і витратами, між ціною товару та його собівартістю” [4, с. 341]. Визначення ефекту тільки як однієї із форм фінансового результату діяльності можна зустріти і в працях інших науковців [2, с. 435; 13, с. 248]. Таке вузьке трактування поняття “ефект” вважається нами неприйнятливим. Безумовно, формою ефекту можуть виступати результати не тільки фінансової, а й виробничої, інноваційної, маркетингової та інших видів діяльності.

Якщо розглядати терміни “результат” та “ефект” тільки з лінгвістичних позицій, то перший з них може

бути трактовано більш широко, якщо його не зв’язувати з оцінкою ефективності (бо термін “ефект” пов’язаний саме з процесом здійснення оцінки ефективності). Але в процесі оцінки ефективності ці терміни з нашої точки зору слід розглядати як рівнозначні.

Певною мірою розрізняються підходи науковців і щодо визначення другого елементу характеристики категорії “ефективність”, а саме витрат (ресурсів), що зумовлюють відповідний результат (ефект).

Ми вважаємо, що при розгляді категорії “ефективність” через витрати мають розглядатись всі види витрат — як поточні, так і довгострокові (капітальні). Конкретизація видів цих витрат пов’язана лише з визначенням окремих видів ефективності, тобто на рівні окремих понять, що побудовані на базі загальної економічної категорії “ефективність”.

Певна частина науковців розглядаючи елемент “витрати” в системі характеристики категорії “ефективність” зводять їх до витрат лише “живої та уречевленої праці” [9, с. 220; 11, с. 277]. Ми вважаємо, що таке обмеження складу витрат не відповідає сучасній парадигмі визначення категорії “ефективність”. З нашої точки зору ці витрати мають характеризувати повний обсяг витрачених на досягнення результату ресурсів (включаючи фінансових і нематеріальних ресурсів). Крім того, вони мають розглядати обсяг не тільки витрат, що відображуються за даними фінансового бухгалтерського обліку (“бухгалтерські витрати”), а і такі, що цим обліком не охоплюються (“економічні витрати”).

Розглядаючи цю характеристику категорії “ефективність” слід зазначити, що найбільший вплив фактор часу здійснює на показники результату (ефекту) та витрат (ресурсів), що визначаються у вартісній, грошовій формі. Це пов’язано із зміною вартості грошей у часі та інфляційними чинниками. Якщо результати діяльності та витрати на їх досягнення формуються у різні періоди часу, вони мають бути приведені при визначенні ефективності до єдиного виміру часу.

Певною мірою фактор часу впливає і на оцінку задіяних ресурсів, що визначаються у натуральних показниках. Так, якість задіяних матеріальних чи нематеріальних ресурсів може знижуватись у часі за рахунок морального старіння, втрати окремих фізичних властивостей в процесі зберігання тощо. Це теж має бути враховано при характеристиці елементів, що визначають сутність категорії “ефективність”.

На базі розгляду загальної категорії “ефективність” можна перейти до визначення сутності поняття “економічна ефективність”. Зміст цього поняття розглядається багатьма науковцями [1, с. 435; 5, с. 186; 7, с. 599; 8, с. 153; 9, с. 222; 10, с. 179; 11, с. 279—280; 13, с. 248 та ін.]. Розглянемо детально підходи окремих науковців до визначення поняття “економічна ефективність”.

Перш за все, звертає на себе увагу, що деякі автори не розмежують у своєму визначенні зміст поняття “економічна ефективність” та загальної категорії “ефективність”. Як приклад можна навести наступне визначення цього поняття в підручнику “Економіка організації” за загальною редакцією В.Я. Горфинкеля та В.А. Швандара: “Економічна ефективність — відносний показник, що співставляє отриманий ефект з витратами або ресурсами які використані для досягнення цього ефекту” [7, с. 599]. Жодної особливості поняття “економічна ефективність” по відношенню до сутності категорії “ефективність” в цьому визначенні не наведено.

Переважає більшість науковців розглядають поняття “економічна ефективність” як один з видів загальної категорії “ефективність”, що з нашої точки зору є вірним висновком. В той же час, деякі автори не елімінують економічну ефективність в самостійний вид ефективності, а об’єднують її із іншими видами ефективності, найчастіше — із соціальною. Так, в роботі Черевко Г.В. визначається: “Ефективність поділяють на виробничо-економічну і соціально-економічну. Виробничо-економічна відображає результативність функціонування продуктивних сил, рівень використання підприємствами матеріально-технічної бази і трудових ресурсів і характеризується натуральними і вартісними показниками. Соціально-економічна ефективність відображає ступінь досягнення результату. Економічний і соціальний бік ефективності не слід протиставляти один одному. Вони перебувають в органічній єдності” [11, с. 279—280]. Визначення поняття “соціально-економічна ефективність” можна зустріти в працях інших авторів [10, с. 176, 179].

Розглядаючи цей підхід науковців, слід зазначити, що елімінація економічної та соціальної ефективності в окремі види ніякою мірою не призводить до їх “протиставлення один одному” (як і до протиставлення з такими видами ефективності, як технологічна, екологічна тощо). В той же час виокремлення економічної ефективності в самостійний вид дозволяє більш чітко ставити задачі щодо її підвищення, забезпечуючи їх відповідними ресурсами.

Переважає більшість науковців критерієм віднесення ефективності до певного її виду вважає характер результатів діяльності, що цю ефективність формують. Так, для визначення економічної ефективності вони користуються поняттям “економічний результат” або “економічний ефект”, але кожний автор вкладає в ці поняття різний зміст. В роботі Мазура І.І., Шапіро В.Д. та Ольдерогге Н.Г. визначається: “Економічні аспекти ефективності характеризуються економічним ефектом, під яким розуміють різницю між результатами економічної діяльності (наприклад, продуктом у вартісному значенні) і витратами, що здійснені для їх отримання” [10, с. 179]. Абрютіна М.С. визначає це поняття таким чином: “Під економічним ефектом розуміють одну з форм доходу підприємства: додану вартість, прибуток, чистий дохід — у абсолютному виразі” [2, с. 435]; Кулішов В.В. це поняття трактує ще ширше: “Під економічним ефектом розуміється результат людської праці, спрямований на виробництво матеріальних благ” [9, с. 222].

З наведених визначень можна побачити, що поняття “економічний результат” або “економічний ефект” трактується науковцями у дуже широкому діапазоні, тому використати ці поняття як критерій визначення “економічної ефективності” як особливого її виду дуже складно. Крім того, при такому підході поза увагою залишається інший елемент визначення ефективності — витрати, що обумовлюють отримання відповідного ефекту.

Виходячи з цього, ми пропонуємо критерієм віднесення ефективності до певного її виду обрати характер цілей, які вирішуються суб’єктом господарювання в процесі діяльності, за якого ця ефективність визначається. Так, критерієм віднесення ефективності до економічного її виду мають виступати економічні стратегічні чи тактичні цілі діяльності. За таким критерієм суб’єкти господарювання будуть мати змогу оцінювати і планувати економічну ефективність не тільки на базі

показників результату, а і показників витрат, що спрямовуються на реалізацію відповідних цілей.

Базуючись на визначенні загальної категорії “ефективність”, поняття економічної ефективності пропонується сформулювати наступним чином: “Економічна ефективність являє собою один із самостійних видів загальної ефективності, критерієм визначення якої виступають економічні стратегічні і тактичні цілі, що вирішуються в процесі відповідної діяльності”.

Поряд із визначенням поняття “економічна ефективність” розглянемо поняття “виробництво продукції”. Це поняття є складним і потребує визначення сутності таких понять, як “продукція” та “виробництво”.

Сутність поняття “продукція” визначена у багатьох національних і міжнародних стандартах та в сучасній літературі. На основі цих сутнісних характеристик поняття “продукція” може бути визначено наступним чином: “Продукція — це реальні і нематеріальні блага, що створюються в процесі корисної людської праці для задоволення суспільних і індивідуальних потреб і призначені до реалізації покупцям”.

Розглянемо сутнісні характеристики поняття “виробництво”. Це поняття визначається з двох аспектів: 1) як вид економічної діяльності; 2) як процес створення реальних благ. Поєднуючи ці два основні підходи, визначимо: “Виробництво являє собою один з видів економічної діяльності, що характеризує процес створення реальних благ”.

На базі розглянутих понять “продукція” і “виробництво” можемо сформулювати наступне інтегроване поняття: “Виробництво продукції являє собою один із видів економічної діяльності, що характеризує процес створення реальних матеріальних і нематеріальних благ для задоволення суспільних та індивідуальних потреб і призначених до реалізації покупцям”.

З урахуванням всіх результатів проведеного дослідження поняття “економічна ефективність виробництва продукції” може бути визначено наступним чином: “Економічна ефективність виробництва продукції являє собою співвідношення ефекту від операційної діяльності суб’єктів господарювання із створення і реалізації реальних матеріальних і нематеріальних благ та поточних операційних витрат (чи виробничих ресурсів), задіяних для їх отримання, що приведені до єдиного виміру у часі”.

Поняття “економічна ефективність виробництва продукції” охоплює різні види цієї ефективності. Найбільш розповсюдженою класифікаційною ознакою, за якою науковці пропонують поділяти економічну ефективність, є характер визначення витратної (ресурсної) її частини. За цією ознакою пропонується виділяти витратну та ресурсну економічну ефективність діяльності підприємства [2, с. 435; 3, с. 13; 10, с. 188; 11, с. 278—279]. Ми вважаємо, що така класифікація дозволяє визначити різні аспекти економічної ефективності виробництва продукції і може бути покладена в основу формування конкретних показників оцінки цієї ефективності.

Певного розповсюдження набула серед науковців і така класифікаційна ознака, як ступінь охоплення окремих процесів виробництва продукції, за якою економічну ефективність пропонується поділяти на загальну і локальну [10, с. 180]. Такий підхід до класифікації видів економічної ефективності виробництва продукції теж вважається нами вірним.

Дуже поширена в сучасній науковій літературі пропозиція поділяти економічну ефективність за ме-

тодом її розрахунку на абсолютну та відносну її види [6, с. 291; 9, с. 224; 12, с. 518 та ін.]. При цьому, якщо в процесі розрахунку абсолютної економічної ефективності результат співставляється із витратами (ресурсами), то в процесі визначення відносної економічної ефективності між собою співставляються лише різні варіанти витрат (ресурсів). Таким чином, показник “відносної економічної ефективності” характеризує не ефективність, а економічність діяльності, а відповідно ця класифікаційна ознака не може бути покладена в основу поділу видів економічної ефективності виробництва продукції.

В літературі можна зустріти і інші пропозиції щодо класифікації видів економічної ефективності. Зокрема, “за ступенем збільшення ефекту” пропонується виділяти “первісну”, “мультиплікативну” та “синергічну” ефективність [12, с. 518]; за характером — “ідеальну (яка недосягнена за будь-яких обставин)” та видів загальної ефективності і вона визначається як сифікаційні ознаки до поділу видів економічної ефективності виробництва продукції ми вважаємо за недоцільне.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє рекомендувати наступну класифікацію видів економічної ефективності виробництва продукції.

Таблиця 1

Класифікація видів економічної ефективності виробництва продукції

Класифікаційні ознаки	Види економічної ефективності
1. Характер визначення ефективності за витратним (ресурсним) елементом	Витратна економічна ефективність Ресурсна економічна ефективність
2. Ступінь охоплення окремих процесів виробництва продукції	Загальна економічна ефективність Локальна економічна ефективність
3. Характер співвідношення результатів та витрат (ресурсів)	Пряма економічна ефективність Зворотня економічна ефективність
4. Рівень управління виробництвом продукції	Економічна ефективність виробництва продукції по підприємству в цілому Економічна ефективність виробництва продукції по окремих центрах відповідальності підприємства
5. Ступінь визначення витрат	Повна економічна ефективність Часткова економічна ефективність

Ця класифікація може бути покладена в основу формування конкретних показників оцінки економічної ефективності виробництва продукції конкретного підприємства.

Висновки.

1. Аналіз категорій “результативність” й “ефективність” дозволив встановити, що результат є лише одним із складових визначення ефективності. Остання категорія вимагає включення до аналізу не тільки отриманих результатів (ефекту), але й залучених ресурсів.

2. При визначенні економічної ефективності потрібно враховувати поточні і довгострокові витрати, фінансові і

нематеріальні ресурси, трудові і матеріальні ресурси, а також враховувати фактор часу, за який її розраховують.

3. Економічна ефективність є одним із видів загальної ефективності і вона визначається паралельно з іншими видами — соціальною, економічною, технологічною тощо.

4. Класифіковано види економічної діяльності, зокрема: витратна і ресурсна, загальна і локальна, пряма і зворотня, повна і часткова тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абрютіна М.С.* Экономика предприятия. Учеб. — М.: “Дело и Сервис”, 2004. — 528 с.
2. *Армстронг М., Бэрон А.* Performance Management. Управление эффективностью работы. / Пер. с англ. — 2-е изд. — М.: Hippo Publishing, 2007. — 384 с.
3. *Выварец А.Д.* Экономика предприятия. Учеб. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — 543 с.
4. *Економіка та організація виробництва: Підр./ За заг. ред. В.Г. Герасимчука, А.Е. Розенплентера.* — К: Знання, 2007. — 678 с.
5. *Економіка організацій (предприятий): Учебн. / Под ред. проф. В. Я. Горфинкеля, проф. В.А. Швардара* — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 608 с.
6. *Грузинов В.П.* Экономика предприятия (предпринимательская): Учеб. 2-е изд. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002 — 795 с.
7. *Кулішов В.В.* Экономика підприємства: теорія і практика: Навч. пос. — К.: ЦУЛ, 2004. — 488 с.
8. *Мазур И.И., Шапиро В. Д., Ольдерогге Н.Г.* Эффективный менеджмент: Учеб. пос. / Под общ. ред. И.И. Мазура. — М.: Высшая школа, 2003. — 555 с.
9. *Черевко Г. В., Горбонос Ф.С., Іваницька Г.Б., Павленчик Н.Ф.* Экономика підприємств. Навч. пос. / За заг. ред. Г.В. Черевка — Львів: Априорі, 2004. — 384 с.
10. *Економіка підприємства. Підр. / За заг. ред. проф. Н.М. Ушакової.* — К.: Київ. нац. торг.-екоп.унів., 2005. — 569 с.

Надійшла до редколегії 10.02.09 р.